

PAGRIEZIENA PUNKTI: VAKARDIENAS UN RĪTDIENAS PASAULE

Jesajas Berlina piemiņai veltītā lekcija Rīgā
2018. gada 13. decembrī

Stīvens Kotkins

Tas ir liels gods būt šeit, un es pateicos jums par uzaicinājumu. Ir grūti runāt pēc filmas noskatīšanās. (Dokumentālā filma “Jesaja Berlins: brīvības filozofs”, rež. Džudita Vekslere — *red. piez.*) Es nerunāju tik labi kā viņš. Man nav tik daudz, ko teikt, kā viņam. Neesmu saticis Berlinu un pazīstu viņu tikai no viņa darbiem, tāpēc esmu ļoti priecīgs par iespēju uzzināt tik daudz jauna, skatoties šo filmu, kura, manuprāt ir izcila. Tas arī atbrīvo mani no pienākuma izlikties par Berlina ekspertu. Šī būs traka lekcija. Esmu amerikānis, es nāku no Ņujorkas, un trakas lekcijas man šķiet normālas. Šī būs lekcija par četriem punktiem, pagrieziena punktiem vēsturē, ar punktu palīdzību mēģināšu formulēt vispārīgu apgalvojumu par vēstures virzību konkrētajā laika posmā, kā arī norādīt, iespējams, tās turpmāko virzienu.

Es sākšu ar 1919. gadu, ar Versaļas miera līgumu. Visiem ir zināms Versaļas miera līgums, galvenais līgums, ar kuru beidzās Pirmais pasaules karš. Protams, bija arī citi līgumi, bet šis bija galvenais, un šodien nevienam tā īsti nav pat viena laba vārda, ko teikt par Versaļas miera līgumu. Tas netiek augsti vērtēts. No vienas puses, pastāv kritika, ka šis līgums ir represīvs, pārmērīgi represīvs: tajā par karu tiek vainota tikai Vācija, tas piespiež Vācijai smagas reparācijas, maksājumus. Šis fakts vairoja stabilitātes trūkumu un veicināja Hitlera nākšanu pie varas. Briesmīgs līgums. Pastāv arī cita šī līguma

kritika, mazāk zināma, taču arī svarīga — ka tas nebija represīvs, vācieši bija pelnījuši šo līgumu, un, ja vācieši būtu uzvarējuši karā, viņi būtu uzspieduši tieši tikpat bargu līgumu pretējai pusei. Nē, šis otras kritikas pārstāvji uzskata, ka problēma bija britu un franču apņēmības trūkums, viņu nespēja līgumu realizēt dzīvē. Ar līgumu viss bija kārtībā, bet viņi nespēja to realizēt, ja viņiem būtu izdevies to realizēt, viss būtu beidzies labi. Versija, ko vēlos jums piedāvāt, ir šāda: abi viedokļi par Versaļas miera līgumu — ka tas bija pārmērīgi represīvs un ka britiem un frančiem pietrūka apņēmības to realizēt — ir nenozīmīgi, tie nav nepareizi, bet tie ir nenozīmīgi. Es tā saku tāpēc, ka šis līgums pats par sevi bija anomālija.

1919. gada līgums tika izstrādāts un nosacījumi piespriesti Vācijai bez Krievijas. Krievija netika pieaicināta līguma izstrādē. Taču tā bija vienīgā reize kopš Bismarka Vācijas apvienošanas, kad vienlaikus gan Krievija, gan Vācija bija noliktas uz lāpstiņām. Kopš Bismarka Vācijas apvienošanas vēsturē nav bijis neviens cits šāds brīdis. Tādēļ 1919. gads ir dīvains, jāsaka, pat anomāls gads. Ja jūs būtu dzīvi 1919. gadā, jūs varētu paredzēt, ka vai nu Vācijas, vai Krievijas vara tiks atjaunota. Patiesībā gan Vācijas, gan Krievijas varas tika atjaunotas viena cilvēka mūža laikā, vienas paaudzes laikā, un līdz ar to Versaļas līgums bija nenozīmīgs. Tā nosacījumi tika piemēroti Vācijai, bez Krievijas,

kad šīm abām valstīm pār to nebija nekādas ietekmes, taču drīz vien tās atguva ietekmi un tām nepatika esošais līgums, un tās uzsāka mēģinājumus līgumu pārstrādāt. Šis tātad ir mans pamatojums, kāpēc Versaļas līgums bija nenozīmīgs: tas tika izstrādāts laika posmā, kam nebija lemts pastāvēt. 1919. gads bija īslaicīgs moments vēsturē.

Patiesībā briti ļoti labi apzinājās, ka tas bija savāds un īslaicīgs brīdis, jo tieši briti, vēl pirms krieviem un vāciešiem, visaktīvāk mēģināja pārstrādāt savu līgumu. 1922. gadā Loids Džordžs sasauca konferenci Dženovā, Itālijā, un mēģināja grozīt Versaļas miera līgumu, piesaistot Vāciju jaunam līgumam, lai stabilizētu pēc Pirmā pasaules kara pastāvošo kārtību. Loids Džordžs pat iedomājās, ka varētu iesaistīt arī Krieviju, par spīti tur pastāvošajam komunistiskajam režīmam. 1922. gada Dženovas konference bija neveiksmīga, jo Dženovas tuvumā Krievija — nu jau Padomju Krievija — un Vācija noslēdza pašas savu līgumu, sauktu par Rapallo līgumu. Tomēr visu starpkaru periodu briti turpināja centienus pārskatīt Versaļas miera līgumu, lai stabilizētu starpkaru pasaules kārtību. Protams, viņiem tas neizdevās, viņi nespēja stabilizēt situāciju, un mēs piedzīvojām Otro pasaules karu.

Kā visiem zināms, 1938. gadā premjerministrs Nevils Čemberlens pieņēma bēdīgi slaveno lēmumu bez kompensācijas atdot Hitleram lielu daļu Čehoslovākijas — to sauca par 1938. gada Minhenes vienošanos; un atkal: nevienam nav laba vārda, ko teikt par Čemberlenu. Ko lai saka par cilvēku, kurš mēģināja nomierināt Hitleru un atdeva Čehoslovākiju? Vai viņš tiešām bija tik stulbs, ka nesaprata, ko dara? Alternatīvais uzskats, alternatīvā politika, uz ko uzstāja Čemberlena kritiķi, bija veidot aliansi ar Staļinu un Padomju Savienību pret Hitleru un šādi noturēt Hitleru savā vietā, un doties karā, ja nepieciešams, pret Hitleru kopā ar Staļinu. Čemberlens rakstīja savai mātai vēstules, kurās teica: “Labi, ja es stājos blakus Staļinam un

mēs izcīnām karu pret Hitleru, un mēs uzvaram, kā es pēc tam dabūšu komunistus ārā no Centrāleiropas?” Redziet, muļķis Čemberlens identificēja šo dilemmu, ko mēs ar jums saucam par auksto karu un arī par padomju okupāciju Latvijā, vai ne? Es vēlos uzsvērt, ka nemēģinu Čemberlenu pozicionēt kā izcilu un pārprastu cilvēku. Viņš pieļāva daudz kļūdu. Viņa kā premjerministra ārpolitika nebija iedarbīga.

Šis nav arguments, ka Hitlers patiesībā nebija nekāds sliktais un ka Staļins patiesībā nebija nekāds sliktais. Viņi bija ļauni, viņi bija masu slepkavas. Šis ir arguments par 1919. gada līguma nenozīmīgumu, par aizvietojošas kārtības meklējumu nenozīmīgumu Loida Džordža vadībā un arī turpmākajā starpkaru periodā. Britu stratēģija nemainījās, kad Hitlers nāca pie varas, bija tā pati politika, ko Loids Džordžs bija centies realizēt: Vācijas iekļaušana pēc Pirmā pasaules kara kārtībā. Arī Staļina stratēģija nemainījās. Redziet, Padomju Savienība, kā jau minēju, slepeni noslēdza tā saucamo 1922. gada Rapallo līgumu ar Vāciju, jo padomju stratēģija bija novērst Vācijas pievienošanos jaunam līgumam, kas stabilizētu starptautisko kārtību. Tātad — briti vēlējās iesaistīt Vāciju jaunā līgumā, vienoties ar Vāciju, un Padomju Savienība vēlējās kavēt Vācijas iesaisti, lai novērstu to, ko Staļins sauca par “kapitālistisko, vai imperiālistisko koalīciju”, jo uzskatīja, ka tā varētu apvienot spēkus pret viņu. Tā bija Staļina politika ilgi pirms Hitlera nākšanas pie varas, un tā turpināja būt Padomju Savienības politika pēc Hitlera nākšanas pie varas, gluži tāpat kā britu politika nemainījās pirms un pēc Hitlera. Ir ārkārtīgi svarīgi izprast šo epizodi, jo mums ir šīs divas kritikas: represīvs miers un apņēmības trūkums.

Ļaujiet uz mirkli pievērsties nesenākam gadam, 1991. gadam. Jā, 1991. gads, un uzminiet nu — Krievija atkal bija uz lāpstiņām, bet 1991. gadā nebija tāda miera līguma kā Versaļas miera līgums. Nebija viena konkrēta, visaptveroša līguma, ko visi parakstīja, taču

KORESPONDENCE

bija daudz un dažādu vienošanos, kas piesprieda jaunu kārtību Krievijai kā aukstā kara zaudētājai, kā sakautajai Padomju Savienības tiesību un saistību pārņēmējai, vai ne, un kas notika 1991. un tālākajos gados? Apmaiņā pret veto tiesībām Apvienoto Nāciju Drošības padomē (ļoti vērtīgām tiesībām, šādas tiesības ir tikai piecām valstīm) Padomju Savienība pārstāja eksistēt, taču Krievijai tika piedāvātas veto tiesības kā Padomju Savienības pēctecei, ja Krievija uzņemas visas Padomju Savienības saistības un parādus. Šādi bija noteikumi, un Krievija tiem piekrita, kā rezultātā Ukraina nemaksāja daļu no padomju laika parāda, viņi tika atbrīvoti no parāda. Kazahstāna nemaksāja padomju laika parādu, to visu pārņēma Krievija, jo Krievija mantoja veto tiesības ANO Drošības padomē. Ir arī citas būtiskas vienošanās, kas tika parakstītas, piemēram, Vācijas atkalapvienošanas līgums. Vācijas apvienošana nenotika automātiski, par to nācās vienoties sarunu ceļā, un, kā zināms, Vācijas teritorijā bija 400 000 cilvēku liels Padomju Savienības karaspēks. Kopumā Austrumeiropā bija aptuveni 600 000–650 000 Padomju Savienības militāristu, un 400 000 Austrumvācijā. Tātad Padomju Savienība piekrita sarunu ceļā atbalstīt Vācijas atkalapvienošanu. Bija arī citi līgumi. Daļa pat nebija līgumi, bet gan memorandi, kas ir mazāki un grūti pielīdzināmi līgumiem. Piemēram, 1994. gada decembra Budapeštas memorands, ko mēs visi labi atceramies, kurā Ukraina, Baltkrievija un Kazahstāna vienojās atteikties no saviem kodolieročiem pret rakstisku galvojumu, kas garantē to suverenitāti un teritoriālo integritāti. Šo vienošanos, Budapeštas memorandu, parakstīja Boriss Jeļcins, Džons Meidžors un Bils Klintonš kā trīs kodolvaru pārstāvji, kopā ar Ukrainas prezidentu Leonīdu Kučmu.

Nu, te mēs arī esam, mēs dzīvojam šajā 1991. un turpmākajos gados ieviestajā kārtībā, kas tika pieņemta, kad Krievija bija nolikta uz lāpstīnām. Bet Krievija vairs nav uz lāpstīnām. Un uzminiet nu? Viņiem nepatīk šī kārtība, šī vienošanos un memorandu

virkne, viņiem tā galīgi nepatīk. Un ko mēs tagad darīsim? Vai īstēnosim represīvo mieru kā 1919. gadā? Vai mums pietiks apņēmības un nelokāmības uzturēt šo 1991. gada pasaules kārtību? Kā jums liekas? Kas notika, kad Krievija iebruka Krimā, pārkāpjot Budapeštas memorandu? Es to nesaku tāpēc, ka atbalstītu Krievijas rīcību. Krievijas rīcība ir starptautisko tiesību pārkāpums, un Krievijas rīcība pamatoti tika sodīta ar sankcijām. Es to saku tāpēc, ka vēsture ir sarežģīta lieta un no tās ir iespējams daudz mācīties pat tad, ja situācijas nav identiskas. Versaļas līgums bija visaptverošs, to parakstīja daudz partneru. 1991. gadā nav tāda paša, analoga līguma, es to saprotu, bet atcerēsimies, kā 1991. gadā, pirms PSRS sabrukuma, kad Kravčenko, Jeļcins un baltkrievu līderis veda pārrunas, Jeļcins teica: "Krima pieder Krievijai." Un Kravčenko vienkārši pasmējās par to: "Aizmirsti." Ko Jeļcins varēja iesākt? Neko. Viņš bija neapmierināts. Atcerēsimies, ka šis ir tas pats Jeļcins, kurš atbalstīja Latvijas neatkarību. Kad viņš pieprasīja Krimu un par viņu tikai smējās, ko viņš varēja iesākt. Nu, un tad pienāca laiks, kad viņi varēja kaut ko iesākt, un viņi to izdarīja.

Vēlreiz uzsveru, ka starptautisko tiesību pārkāpumi nav attaisnojami, bet šī ir pasaule, kurā mēs dzīvojam, un mums ir jāatrod veids, kā sadzīvot ar Krievijas varu, jo, lai cik reižu tā sabruktu, tā vienmēr atgūstas. 20. gadsimtā tā piedzīvoja divus pilnīgus sabrukumus un divas reizes tā atgriezās pie varas. Labi. Es neuzskatu, ka atbilde būs: mums izdosies uzturēt 1991. gada vienošanos, pat ja tā šķiet pareizā rīcība, un iemesls, kāpēc tā neuzskatu, ir acīmredzams: mums tas jau šobrīd neizdodas. Ja mēs grieztos pie Amerikas Savienotajām Valstīm un teiktu: "Jā, mums vajag nelokāmību, mēs negribam pieļaut tās pašas kļūdas, ko briti pieļāva pēc Versaļas miera līguma. Vai jūs esat gatavi sūtīt simttūkstoš vai divsimttūkstoš amerikāņu zēnu un meiteņu uz Ukrainu, lai padzītu krievu armiju, un palikt tur, Ukrainas teritorijā,

lai novērstu Krievijas atkārtotu iebrukumu?” Viņi mums atbildētu: “Vai jūs esat traki? Mēs neesam tam gatavi, neviens nav tam gatavs.” Tāpēc es saku: “Beidziet runāt par savu apņēmību un nelokāmību, jo tā nav īsta, tā pastāv tikai uz papīra.” Vēlreiz — es neattaisnoju sliktu uzvedību un starptautisko tiesību pārkāpumus. Es tikai izvērtēju situāciju bez sentimentalitātes, un tā ir ārkārtīgi satraucoša.

Labi, tas bija pirmais punkts. Nākamais ir 1945. gads. 1945. gadā, kā jūs zināt, Savienotās Valstis, Lielbritānija un Padomju Savienība sakāva nacistisko Vāciju un Ass valstis. Austrumāzijā tā bija Japāna, ko lielākoties sakāva ASV, kā jūs zināt, Padomju Savienība šim karam pievienojās ļoti vēlu. Tas bija smags gads pēc smaga un vēsturē lielākā kara.

Redziet, Padomju Savienībai bija problēma, ļoti liela problēma. Līdz šim britu pārvaldītā, dominētā pasaulē Krievija, Krievijas impērija un briti sacentās par ietekmi dažādās vietās Vidusāzijā, arī Eiropā un tā tālāk. Bet tad šajā pasaulē notika divas lietas. Pirmā bija Bismarka Vācijas apvienošana, kuras rezultātā kontinentā radās jauna vara, tieši pie Krievijas rietumu robežas. Otra Krievijas problēma, otra plaša britu pārvaldītajā pasaulē bija tā sauktā Meidzi restaurācija Japānā, kas, pretēji Vācijai, nebija jauna valsts, taču pēc Meidzi restaurācijas tā kļuva par daudz dinamiskāku valsti, par Austrumāzijas lielvaru. Tātad — britu dominētajā pasaulē radās šīs divas plaisas, katra savā Krievijas impērijas malā. Vienā Krievijas impērijas malā bija gigantiska, industriāla Vācija un otrā — rūpniecību strauji attīstoša, ambicioza Japāna. Un kā mēs labi zinām, Krievija zaudēja karu pret Japānu 1905. gadā, kā rezultātā dinastija gandrīz sabruka. Un pēc tam, kā jūs zināt, jo esat neatkarīga tauta, Krievija zaudēja karu pret Vāciju 1918. gadā. Vācija uzvarēja Austrumu frontē, un, protams, tam sekoja Brestļitovskas miera līgums 1918. gada martā. Tātad Krievija zaudēja divus karus — Vācijai un Japānai — īsā laika

posmā, vēstures kontekstā runājot, neilgi pēc Bismarka Vācijas apvienošanas un Meidzi restaurācijas Japānā.

Tas bija liels izaicinājums Padomju Savienībai, grūts izaicinājums: spēt sevi pasargāt no Vācijas vienā un no Japānas otrā pusē. Šo periodu sauc par staļinismu. Staļinisma izaicinājums, tā pamatuzdevums bija pārvarēt, izdzīvot Vācijas varu un Japānas varu. Vēlreiz, es nemēģinu attaisnot notikušo, šis režīms bija necilvēcīgs, bet šis bija tā izaicinājums, un apbrīnojamā kārtā, pārsteidzoši, patiešām neticami, bet Staļina režīms triumfēja. Pretēji Pirmajam pasaules karam, tas sakāva Vāciju Otrajā pasaules karā, turklāt Vācija Otrajā pasaules karā bija daudz lielāka un daudz spēcīgāka, daudz labāk apbruņota nekā pirmajā reizē, un Padomju Savienība piedalījās arī Japānas sakāvē. Lielāko kara daļu Padomju Savienībai nenācās stāties preti Japānai un Vācijai vienlaikus, jo, kaut arī demokrātijām un padomju despotismam izdevās izveidot aliansi, Ass valstis neizveidoja īstu militāru un kaujas spējīgu aliansi. Tas ir pārsteidzoši, ka Savienotās Valstis, Apvienotā Karaliste un Padomju Savienība spēja būt vienā pusē par spīti saviem atšķirīgajiem režīmiem, kamēr Vācija un Japāna, kurām bija tas pats režīms, nespēja koordinēt savus karaspēkus, un tā vietā Japāna, kā jūs zināt, devās karā pret Savienotajām Valstīm.

Kāpēc par to runāju, kāpēc 1945. gads ir interesants? Interesanti tas, ka 1945. gadā Padomju Savienība uzvarēja šo milzīgo cīņu, šo episko cīņu par izdzīvošanu pret Vācijas un Japānas varām un tad zaudēja mieru. Tā uzvarēja karā un zaudēja mierā, un tādēļ jūs šodien esat brīva valsts, tādēļ padomju karaspēkam nācās pamest ne tikai Austrumvāciju, bet arī Baltijas valstis. Cilvēkiem tas prasīja ilgu laiku: saprast, ka viņi zaudēja mieru pēc uzvaras karā, un daži cilvēki to nesaprot vēl šodien, vai arī atsakās atzīt. Tātad — šajā epizodē pēc 1945. gada Padomju Savienības problēma bija, ka viņiem vairs nevajadzēja cīnīties pret Japānu un Vāciju. Redziet,

KORESPONDENCE

visa pasaule izmainījās: Vācija bija sakauta, Japāna bija sakauta, fašisms bija militāri iznīcināts, sakauts kaujas laukā. Notika dekolonizācija, tirgus un privātīpašumi izplatījās, Savienotās Valstis turpināja iesaistīties pasaules norisēs, ne kā pēc Pirmā pasaules kara. Visa pasaule izmainījās: no Lielās depresijas uz kapitālisma uzplaukumu, no fašisma uz tiesiskumu un demokrātiju, no Eiropas imperiālisma uz dekolonizāciju, no Amerikas neklātienes uz Amerikas globālu iesaisti visā pasaulē.

Kurš to būtu varējis paredzēt? Amerika nekad netiecās pēc globālas iesaistes. Jā, bija cilvēki pēc Otrā pasaules kara, kas vēlējās radīt labāku mieru, to, ko mēs saucam par liberālo pasaules kārtību. Viņi formulēja šo vīziju jau 1945. gadā. Viņi vēlējās izmantot Amerikas varu, lai stabilizētu pasauli un mēs nepiedzīvotu trešo pasaules karu. Taču šāda milzīgu resursu izmantošana globālam “krusta karam” labāka miera vārdā neguva popularitāti Amerikas iedzīvotāju vidū. Tā nebija populāra arī Republikāniskajā partijā, kas bija viena no divām galvenajām politiskajām partijām Savienotajās Valstīs četrdesmitajos gados tieši tāpat, kā ir šodien. Protams, šīs vīzijas veicināšana tika asistēta, bija kāds, kas palīdzēja amerikāņiem atrast apņēmību palikt globāli iesaistītiem, un viņu sauca Josifs Staļins. Ikreiz, kad amerikāņiem šķita, ka viņi varētu atkāpties, doties mājās, ietaupīt naudu, Josifs Staļins uzvedās kā Josifs Staļins, un tas biedēja Amerikas tautu un Republikānisko partiju, tas biedēja visus, un amerikāņi turpināja būt iesaistīti, bet tas nav Amerikas gēnos. Tā varbūt izskatās, bet Amerikas gēnos nav tieksmes būt globāli iesaistītiem visās pasaules norisēs par šādu cenu. Protams, liberālā pasaules kārtība ir sniegusi daudz laba Savienotajām Valstīm. Tomēr cilvēki tagad daudz labāk apzinās arī tās cenu. Es stāstu to, lai parādītu, ka laiks, par kuru domājam kā daudz maz ilglaicīgu vai vismaz pagaidām pastāvīgu, maz ticams turpināsies vēl ilgi, pat neņemot vērā šā brī-

ža prezidentu, kas Vašingtonā nāca pie varas 2016. gadā.

Šajā sakarā ļaujiet pateikt vēl vienu lietu. Kad pie apvāršņa parādījās vācu tanki, padomju tanki tos iznīcināja, jo padomju tanku bija daudz, tie bija pārāki, bet kad pie apvāršņa parādījās amerikāņu bērnu drēbes, padomju bērnu drēbju bija mazāk un tās bija sliktākas kvalitātes; un kad amerikāņu supermārketi parādījās pie apvāršņa, padomju supermārketi nebija tikpat lieli, tikpat pilni un labas kvalitātes; un kad parādījās neilona zeķes, ķīmiskie ilgvīļņi, bērnu rotaļlietas, džinsi; padomju ieroči nebija tik spēcīgi, tik daudz un tik labas kvalitātes. Redziet, jo mēs bijām izmainījuši spēles noteikumus. Viņiem bija tanki, viņiem joprojām ir tanki, mēs esam šokā: “Ak Dievs, viņiem ir armija?! Kopš kura laika?” Visa aukstā kara laikā, ar trīs reizes mazāku ekonomiku nekā ASV, Padomju Savienībai izdevās sasniegt aptuvenu militāro paritāti, līdzvērtību Savienotajām Valstīm. Tas ir apbrīnojami, ka viņiem tas izdevās. Vienīgā problēma: tas nebija tas, ko viņiem vajadzēja sasniegt, jo noteikumi bija mainījušies, un tā viņi zaudēja mieru un tika spiesti atkāpties.

Var teikt, ka mums paveicās, ka viņi atkāpās, jo, iespējams, viņi varēja būt dusmīgi un, iespējams, viņi varēja būt aizvainoti, un, iespējams, viņi varēja teikt: “Nu, ja mums ir jāatkāpjas, tad jūs par to samaksāsiet.” Kā to darīja vācieši, kad viņiem nācās atkāpties 1944. un 1945. gadā. Aiz spīta iznīcinot visu savā ceļā. Par laimi, tā nenotika ar padomju atkāpšanos. Tātad — šī epizode, ja atceramies, ka Versaļas 1919. gada epizode bija saistīta ar 1991. gadu, tad 1945. gada epizode, manuprāt, ir saistīta ar to pasauli, kurā dzīvojam šodien. Šī saistība norāda uz faktu, ka mēs nevaram pieņemt un paļauties, ka Amerika vienmēr ir bijusi un vienmēr paliks šādi globāli iesaistīta. Šis tieksmes tajos Amerikas ierēdņos, kas vēlējās novērst trešo pasaules karu, nostiprināja Josifs Staļins.

Tomēr galvenais iemesls liberālās pasaules kārtības nodibināšanai četrdesmito gadu

vidū bija Eiropas impēriju stabilizācijas un turpinājuma novēršana. Tā nebija Padomju Savienības apturēšana. Kaut arī tas ātri vien mainījās. Tāpat vispirms amerikāņi uzskatīja, ka izveidos jaunu pasaules kārtību, lai apturētu Eiropas impēriju atdzimšanu, bet tad Josifs Staļins viņiem radija jaunu misiju. Atcerieties — kurš sāka auksto karu? Hitlers sāka auksto karu. Jā. Jo Hitlers iebruka Padomju Savienībā un, lai sakautu Hitleru, Staļinam nācās cīnīties pretī līdz pat Berlīnei. Ko Čemberlens rakstīja tajās vēstulēs savai māsaī? Ja es izveidošu militāru aliansi ar Staļinu un sakaušu Hitleru, kā es pēc tam atbrīvošu Centrāleiropu no komunistiem?

Trešais punkts. Tas ir 1979. gads. Daļa no jums — varbūt ne daudzi — atcerēsies šo, jo jūs to esat piedzīvojuši. Tāpat — kas notika 1979. gadā? 1979. gadā Dens Sjaopins bija pirmais Ķīnas Komunistiskās partijas līderis, kurš, prezidenta Džimija Kārtera ielūgts, devās valsts vizītē uz Savienotajām Valstīm. Šis ir vēl viens nozīmīgs pagrieziena punkts vēsturē. Dens Sjaopins uzauga Japānas tuvumā, un kas notika Japānā? Otrajā pasaules karā tā tika sagrauta, pilnībā iznīcināta līdz ar zemi: gruveši, pelni, atombumbas. Savukārt Dena Sjaopina laikā Japāna ir atjaunota un kļuvusi par otro lielāko pasaules ekonomiku. Kā tas notika? Kas ir viņu noslēpums? Ķīnā ir haoss, Mao kultūras revolūcija, pašiznīcināšanās, Maoistu komunistiskā režīma vājprāts. Un Japāna ir fēnikss, augšāmcēlies no pelniem. Tāpat — Dens Sjaopins ierodas Amerikā un nolemj, ka jā, jāliek gals padomju modelim, mums būs jauns partneris. Mēs tiksim vaļā no pirmās sievas, Padomju Savienības, un dabūsim jaunāku, dinamiskāku, skaistāku, bagātāku sievu — Savienotās Valstis. Tieši tā viņš arī izdara, un 1980. gadā, neilgi pēc Dena Sjaopina valsts vizītes, komunistiskā Ķīna tiek iekļauta ASV vislielākās labvēlības režīmā, kā rezultātā tai tiek dota pilna piekļuve Amerikas iekšzemes tirgum.

Šis ir tas noslēpums: ja jūs spējat ražot to, ko amerikāņi grib pirkt, un jūs iegūstat

tiesības to pārdot Amerikas tirgū, jūs kļūstat bagāti. Tas ir Japānas noslēpums, pēc tam Dienvidkorejas, un vēlāk arī Taivānas, un Dens Sjaopins noraugās, viņš taču savām acīm redz Japānu, Dienvidkoreju un Taivānu, tās ir viņam kaimiņos, un Ķīna uzsāk jaunu pieeju: ražot eksportam Amerikas iekšzemes tirgum. Amerikas vidusšķira ir visspēcīgākais ekonomiskās attīstības dzinējs pasaules vēsturē, jo Amerikas vidusšķira pērk visu. Tai ir nevis divi kurpju pāri, bet gan simts, nevis viens uzvalks, bet gan divdesmit, nevis viena automašīna, bet gan divas un trīs, un četras automašīnas, vai ne? Jūs zināt, jūs esat tur bijuši un redzējuši, tas ir ārpriests, bet tā ir arī ārpriestīga bagātība, ja tu esi tas, kurš pārdod. Amerikas vidusšķira ir tik liela, tai ir lieli rīcībā esošie, patēriņam pieejamie ienākumi. Jā, un lūk: Amerikas vidusšķiras patēriņš radija Ķīnas vidusšķiru. Ķīnas uzplaukums ir tiešā veidā saistīts ar Dena Sjaopina viltīgo, ļoti viltīgo lēmumu nomainīt pirmo, padomju sievu pret otro — amerikāņu sievu.

Parasti šāda šķiršanās no vienas sievas, lai atrastu nākamo, nav sevišķi laba ideja. Reiz bija kāds vīrs, viņš atradās slimnīcā, uz miršanu, un viņš bija noziedzies. Viņa sieva atrodas blakus, viņš ārkārtīgi grib atzities, grib pateikt patiesību, bet tas nāk ar lielām pūlēm, jo viņš šo noslēpumu ir glabājis visu savu mūžu. Visbeidzot, dzīves pēdējās minūtēs, viņš atzīstas sievai, kas uzticīgi stāv līdzās, kamēr viņš mirst: "Man tev kas jāpasaka." "Kas?" viņa jautā. Viņš saka: "Es tevi krāpu." Un viņa atbild: "Es zinu. Kā tad tu domāji, kurš tevi noindēja?"

Jā, Dens Sjaopins krāpa Padomju Savienību, bet viņam paveicās, viņš bija viltīgs, viņa jaunā sieva viņu nenoindeja — to tagad izdarīs Tramps. 1979. gada epizodes noslēgumā mums jāpievēršas senākam brīdim. Kas notika 1776. gadā? Amerikas Savienoto Valstu rašanās. Savienotās Valstis pasludināja neatkarību un sāka attīstīties. Tās bija ļoti mazas, ļoti nenozīmīgas, to ekonomika bija mikroskopiska, neviens nedomāja, ka tās

KORESPONDENCE

kādu dienu kļūs par lielvaru. 1776. gadā neviens nebūtu varējis iztēloties Savienoto Valstu nākotni, tā šķistu absurda, jo skatīsimies patiesībai acīs, kas tajā laikā bija pati nozīmīgākā vara pasaulē, pati bagātākā valsts? Tā bija Ķīna, milzīga un bagāta. Taču kas notika ar Ķīnu neilgi pēc Amerikas rašanās?

Tas ir vēl viens no šiem vēstures trikiem. Neilgi pēc Amerikas rašanās sākas Ķīnas panākums. Lielā mērā pie tā vainojami plēsoņas no ārpuses. Mūsu labie draugi, Britu impērija, piemēram, ar opija kariem. Taču liela daļa iemeslu meklējami arī iekšienē. Ķīnu ne tikai saplosa no ārpuses, tā piedzīvo arī iekšējus nemierus, kas ir viņu pašu radīti, jau ilgu laiku pirms Mao, kurš, protams, ir pašiznīcināšanās imperators. Tātad apbrīnojamas sagādīšanās rezultātā no 1776. gada līdz 1979. gadam Savienotās Valstis plaukst, kļūst par ietekmīgāko lielvaru pasaules vēsturē un Ķīna no aptuveni 1800. gada līdz 1979. gadam iet pretējā virzienā. Patiesībā nav iespējams iedomāties Amerikas uzplaukumu līdz pasaulē ietekmīgākās valsts statusam bez Ķīnas krituma. Tieši tā, jo kaut arī bieži šķiet, ka Amerikas vara ir pamatā saistīta ar Eiropu, patiesībā galvenokārt tā ir saistīta tieši ar Austrumāziju. Amerikas vara un bagātība kritiski balstās Austrumāzijā. Amerikas ietekme Austrumāzijā ir absolūts, fundamentāls Amerikas kopējās varas aspekts. Ja Ķīna nemainīgi paliktu par bagātāko un ietekmīgāko valsti pasaulē, kāda tā bija Amerikas rašanās laikā, Amerika nekad nebūtu spējusi sasniegt savus varas un ietekmes kalngalus. Taču tad kaut kas mainījās. Ķīnas panīkumam pienāca gals, un 1979. gadā sākās uzplaukums. Kā viņiem tas izdevās? Viņi sevi pacēla ar visspēcīgāko sviru, kas iespējama ar Amerikas ekonomisko aliansi, Amerikas vīdusšķiru. Kā Ķīnas posts sekmēja Amerikas triumfu, tāpat Amerikas triumfs tālāk sekmēja Ķīnas triumfu. Tie ir ļoti cieši saistīti, grūti iztēloties vienu bez otra.

Mums, protams, jāizsaka atzinība Ķīnai. Viņu panākumi ir apbrīnojami. Iegūt tiesības

pārdot Amerikas tirgū ir viena lieta, bet pēc tam amerikāņiem tava prece ir vēl arī jāpērk. Tavai precei ir jābūt labai, tai jāiztur starptautiska konkurence. Rumānijai bija piekļuve Amerikas tirgum, un kas notika? Nevēlos aizvainot savus rumāņu draugus, saprotiet, es esmu no Ņujorkas, es ļoti labi zinu, kā izskatās korupcija, taču Rumānijai neizdevās panākt to, ko paveica Ķīna. Ķīnas piekļuve Amerikas tirgum bija ģeopolitisks pagrieziena punkts pasaules vēsturē, un tālākie panākumi bija balstīti ķīniešu dinamiskumā, uzņēmējdarbībā un augstajā kultūras līmenī. Neviens nevarēja būt drošs par šiem panākumiem, kad Dens Sjaopins ieguva — kad komunistiska valsts Amerikā — ieguva pilnu ekonomisko piekļuvi Amerikas tirgum. Ja jums tas šķiet normāli, jums noderētu tuvāk iepazīties ar Amerikas kultūru aukstā kara laikā.

Tātad šī epizode pēc 1979. gada: tā ir šodienas pasaule, pasaule, kurā mēs dzīvojam, jo pirmo reizi pasaules vēsturē Amerika un Ķīna ir lielvaras vienā un tajā pašā laikā. Šādas situācijas nekad iepriekš nav bijis, jo Amerika pastāv tikai kopš 1776. gada un Ķīna ilgu laiku piedzīvoja panīkumu. Protams, es atkārtotos, tam bija dažādi ārēji iemesli — Britu impērija, Japānas iebrukums — es nevainoju Ķīnu pie notikušā, nesaku, ka Ķīna krita, jo bija to pelnījusi, nē, lielā mērā šo kritienu veicināja citi, un tad, protams, klāt nāca arī daudz pašizraisītu problēmu. Tātad — mēs nezinām, kā dzīvot pasaulē, kurā vienlaicīgi pastāv šīs divas lielvaras: Amerika un Ķīna. Mēs nezinām, kā dzīvot šādā pasaulē, jo šī ir pirmā reize, kad tāda pasaule pastāv, un mums ir grūtības to pat atzīt, kur nu vēl atrisināt. Tagad par to beigšu, lai paspētu apskatīt ceturto — beidzamo pagrieziena punktu.

Pēdējais pagrieziena punkts ir 2016., 2018., vai tikpat labi 2010. gads, un tas ir saistīts ar fašismu un komunismu. Kāda ir atšķirība starp fašismu un komunismu? Komunisms ir beidzies, tāda ir atšķirība. Ko es ar to domāju? Vai jūs esat lasījuši Orvelu? Džordža

Orvela “Dzīvnieku fermu”? Jā, protams, ka esam to lasījuši. Vai tiešām ir kāds, kas nezinātu šo ģeniālo 1945. gada darbu? Un kā beidzas Dzīvnieku fermas stāsts? Ar atziņu par cūkām — cūkas ir komunisti. Man tas šķiet ļoti atbilstoši, diez kādēļ. Es atvainojos...

“Dzīvnieku fermas” beigās cūku vadītā ferma ir atkal kļuvusi par privātīpašumu, par muižas fermu, kāda tā bija pirms revolūcijas, pirms īpašuma nacionalizācijas. Jā, to izdara cūkas, un Orvels to saprata 1945. gadā. Viņam nevajadzēja piedzīvot 1989., 1991. gadu. Kāpēc gaidīt? Redziet, cūku mērķiem komunisms nebija piemērots, tas nedarbojās, un, ja jūs gribat piesavināties īpašumu, ja jūs gribat, lai jums legāli pieder īpašums pēc tā zādzības, tad komunisms nav piemērots arī jums. Jo komunisms pieļauj zādzību, bet ne tālāku īpašuma, bagātību un resursu tiesību legalizāciju. Kura cūka spēs tā dzīvot ilgtermiņā? Neilgu laiku varbūt, bet ilgtermiņā — nē. Savukārt fašisma gadījumā: hei, nekādu problēmu, lūdzu, tev ir autoritārs režīms, lūdzu, iespējams zagt visu, ko sirds kāro, un legāli padarīt to par savu privātīpašumu, perfekta sistēma. Atšķirībā no komunisma nav jāuztraucas, ka tevi arestēs, nav jāuztraucas par melno tirgu, par zādzībām — tas ir legāli, tas ir privātīpašums un tirgus, — un tādēļ fašismam ir nākotne, uz kādu komunisms nevar paļauties. Salīdzinot ar fašismu, komunisma nākotnei ir mazas izredzes.

Protams, daudz cilvēku, ne tikai jaunu cilvēku, sastopas ar netaisnību, ar nevienlīdzību, un viņi pārlasa Marksu un vēlas cīnīties pret kapitālisma netaisnību un nevienlīdzību. Es saprotu, ka mēs dzīvojam laikā, kad komunisms vai vismaz sociālisms varētu iemantot zināmu popularitāti starp cilvēkiem, kurus patiešām uztrauc novērojāmās tendences. Es to nenoliedzu. Es gribu tikai teikt, ka cūkām, elitei, cilvēkiem pie varas šī sistēma nedarbojas un tāpēc tā neatkārtosies. Viņi ir mācījušies no savām kļūdām, viņi var realizēt savus mērķus bez visas tās komunisma padarīšanas.

Šodienas pasaulē mums ir cita problēma. Šī problēma, kā jūs zināt, reizēm tiek saukta par jauno autoritārismu, un tā atšķiras no tām problēmām, kas iedvesmoja J. Berlina pievēršanos brīvības un plurālisma jautājumiem. Viņš cīnījās pret totalitārismiem — pret fašismu un komunismu. Šodien mums nav fašisma un mums vairs nebūs komunisma. Mums ir cita autoritārisma versija, ko mēs reizēm saucam par fašismu, bet tas ir tāpēc, ka mēs rakstām grāmatas par fašismu un cenšamies visur saskatīt aktualitātes un paralēles ar šodienu. Un tādēļ, ja mēs zinām kaut ko par Musolīni, tad uzreiz skrienam uzstāties televīzijā un runāt par Trampu, vai ne. Tā mēs dzirdam par fašismu: televīzijā, kur ir pilns ar šiem izglītotajiem idiotiem, kuri stāsta — āprāts, re, kā Musolīni teica runu un Tramps arī teica runu. Neņemot vērā, ka uz ielām neredzam paramilitārās triecienvienības (*Stormtroopers* — angļu val., *Sturmtruppen* — vācu val.), melnkrakus (*Blackshirts* — angļu val., *Camicie Nere* — itāļu val.) vai brūnkrakus (*Brownshirts* — angļu val., *Braunhemden* — vācu val.). Neņemot vērā, ka mēs neesam piedzīvojuši vienādošanu (*Gleichschaltung* — vācu val.), ka nav noticis tiesu sistēmas apvērsums. Neņemot vērā, ka opozīcijas partijas nav pasludinātas par pretlikumīgām, ka šo partiju līderi nav arestēti un nošauti. Mēs tik un tā atkal piedzīvojam fašismu? Nē, tā nav, tā absolūti nav. Taču tas varētu notikt, tur ir tā problēma, un kā tas varētu notikt? Tas varētu notikt tieši tāpat kā iepriekš: ar politikas militarizāciju lielvaru kara rezultātā.

Jā, kari starp lielvarām, šie absolūtie, militārie kari, kā Pirmais pasaules karš, atcerieties, ar ko mēs sākam — ar Versaļas miera līgumu, noved pie autoritārisma politiku militarizācijas, un vardarbība kļūst par ikdienišķu politisku darbību. Ja tas atkārtosies, tā būs ļoti bīstama situācija. Tā nav salīdzināma, piemēram, ar Viktoru Orbānu un Ungārijas aizvainojumu, zaudējot vienu un pēc tam otru karu, abos karos atrodoties zaudētāju

KORESPONDENCE

pusē, tā nav salīdzināma ar šo mutuļojošo dusmu un aizvainojuma katlu, vārdā Ungārija. Nē, tā ir daudz bīstamāka nekā šodienas situācija Ungārijā. Tā ir vairāk pielīdzināma starpkaru periodam pēc Versaļas miera līguma, kad miera laika politika kļūst pilnībā militarizēta un vardarbīga, kad triecienvienības un paramilitārie grupējumi soļo ielās. Es neprognozēju, ka tas notiks, neesmu prasmīgs nākotnes prognozētājs. Ja es varētu paredzēt nākotni, es strādātu Volstrītā un netiktu ielūgts uz Rīgu lasīt šādas ievērojamas lekcijas. Tātad šī nav prognoze. Šis ir vienkārši apgalvojums: ja sāktos karš starp Ķīnu un ASV, iespējams, mēs atkal piedzīvotu īstu fašismu, īpaši Ķīnā.

Kāds ir mans domu gājiens? Jā, ASV, Ķīna un fašisms.

Tātad — viens no komunisma apbrīnojamākajiem aspektiem ir tāds, ka tajā nepastāv reformu līdzsvars. Ko tas nozīmē? Tas nozīmē, ka nepastāv gadījums, kad tiek uzsāktas reformas un iespējams apstāties, jo viss ir līdzsvarā. Kad komunismā sākas reformas, iespējami divi rezultāti: reformas turpinās, līdz komunisms pašiznīcinās, vai arī reformas tiek apturētas, nelokāmie režīma piekritēji aptur reformas, un komunisms izdzīvo. Šis nav filozofisks apgalvojums, šis ir empīrisks apgalvojums, jo mēs pētām vēsturi un šie divi iznākumi ir vēsturiski. Ungārija 1956. gadā, Čehoslovākija 1968. gadā un, protams, Gorbačovs astoņdesmitajos gados un deviņdesmito gadu sākumā. Jo tālāk reforma virzās uz priekšu, jo vairāk komunisms sāk sevi likvidēt. Jeb kā 1968. gada maijā, Čehoslovākijas Pārgas pavasara laikā, pirms padomju represijām, Politbirojā teica Brežņevs — “reforma ir kontrrevolūcija”. Jeb šodienas cilvēkam saprotamā valodā: reforma ir pašlikvidācija, pret-revolūcija.

Šeit tad arī slēpjas Ķīnas režīma problēma. Viņi atvēra privāto sektoru, atļāva tam uzplaukt. Patiesībā jau to neizdarīja režīms, tie bija zemnieki, kas to paveica septiņdesmitajos gados, kultūras revolūcijas laikā, jo viņi negribēja atkal mirt badā. Kultūras revolūcijas haosā zemnieki paši no jauna radīja tirgu, un Ķīnas komunistiskais režīms bija spiests pieņemt šo *fait accompli* (notikušo faktu — franču val.). Šie zemnieki kļuva par mazajiem un vidējiem uzņēmējiem, un viņi attīstīja Ķīnas ekonomiku. Bet cilvēki, kuriem ir savi uzņēmumi, kuriem ir savs īpašums, ir neatkarīgi, domājoši, viņiem ir vara, tai skaitā politiska vara. Un ko Ķīnas komunistiskais režīms tagad mēģina panākt privātajā sektorā? Piezmiēgt to, nolikt atpakaļ pie vietas. Ķīnas komunistiskajam režīmam tas ir radījis politiskas grūtības. Valsts uzņēmumi? Viss kārtībā. Privātīpašumi? Par traku, tie jāmēģina samazināt, jāatgūst vara. Diemžēl vēl nav iespējama politiska reforma, vismaz mūsu pieredzē, ar kuru komunisms sevi liberalizētu un izdzīvotu. Mēs esam piedzīvojuši tikai trīs rezultātus: kā jau minēju, reforma kā pašlikvidācija, režīma piekritēju apturēta reforma un trešais ir nacionālisms, vērsšanās pie nacionālisma kā izdzīvošanas nodrošinātāja. Mēs to redzējām Dienvidslāvijas gadījumā, mēs to redzam šodienas Krievijā, un tagad mēs to redzam arī Ķīnā; un ja šis nacionālisms kļūs neiecietīgs, pretēji J. Berlinam, ja tas kļūs neiecietīgs, ja tas atkal kļūs monistisks un ja tas kļūs vardarbīgs, kā pēc lielvaru kara, tad mums būs ļoti lielas nepatikšanas.

Tulkojusi **Laila Burāne**

P.S.Jesajas Berlina dienu Rīgā organizēja
 Fonds atvērtaī sabiedrībai DOTS
www.fondsdots.lv

Vairāk informācijas par pasākumu un
 Jesaju Berlinu interneta vietnē
<http://www.isaiahberlin.org/lv>